

ŽIVLJENJE OBSOJENK V ZAVODU ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA IG

Neža Mrevlje

147

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja pravo kot družbeni mehanizem, ki opredeljuje razmerja med prepovedanim in dovoljenim. Deluje v smislu dominacije in prisile, v kar se umešča tudi kazensko pravo, ki je represivna dejanskost, saj svojo učinkovitost utemeljuje na podlagi sankcij, ki jih predvideva za vsako kršitev. Ena izmed sankcij, ki jih kazensko pravo predvideva, je tudi zaporna kazen. Zapor, v katerem se zaporna kazen vrši, je javnoformalni in simbolni prostor, v katerega so umeščene vsebine prava, ideologije kaznovanja in usmeritve totalnih institucij. Zapor je prevzgojna institucija, ki je usmerjena na ukrotitev duha in ne več na kaznovanje telesa. Je prostor v katerem je subjekt postavljen v izraziti red nujnosti, nadzora, omejenosti, apatije in rutine.

Ključne besede: zapor, zaporna kazen, totalna institucija, nadzor, disciplina

ABSTRACT

The author presents the law as a social mechanism that determines the relationships between what is forbidden and what is permitted. The law operates in the sense of domination and coercion and this includes penal law, which is a repressive reality because its efficiency is based on sanctions that are defined for every offence. One of the sanctions imposed by penal law is imprisonment. A penitentiary in which a prison sentence is served is thus a public, formal and symbolic space, which includes contents of the law, the ideology of sentencing, and the orientation of total institutions. A penitentiary is a rehabilitation institution aimed at controlling the individual's mind and no longer at corporal punishment. It is a space where the individual is placed in a world of necessity, supervision, limitations, apathy, and routine.

Key words: prison, prison sentence, total institution, supervision, discipline

Uvod

V pričujočem besedilu¹ bom obravnavala zapor kot simbolni prostor, v katerem intenzivno spregovorijo ideologija države, prava in kaznovanja, predvsem pa, kaj ta prostor predstavlja zapornicam. Skozi besedilo želim slediti individualnim dojemanjem

¹ Pričujoče besedilo je sinteza diplomske naloge z naslovom "Koncept svobode v življenju zapornic, Zavod za prestajanje kazni zapora Ig", ki sem jo leta 2005 zagovarjala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani; mentor profesor Borut Brumen, somentor profesor Rajko Mursič.

posameznic, ki so bile pripravljene spregovoriti o svojem zaporniškem vsakdanu, ter o njihovem razumevanju in videnju življenja v prostoru, času ter ritmu te institucije.

Obstaja mnogo ravni preučevanja zapora, njegovih funkcij in pomenov. Sama se bom osredotočila na zapor kot totalno institucijo, v kateri je posameznik oziroma posameznica podvržena nadzoru in disciplini skozi prostor odrejanja aktivnosti v času ter mehanizmom nagrajevanja in kaznovanja. Skozi navedeno bom razgrajevala, kako deluje zapor kot totalna institucija in kaj bivanje za posameznika oziroma posameznico v njej pomeni.

Zapor v tem primeru ne pomeni – in vprašanje je, če v katerem pogledu sploh ni tako – le rehabilitacijske institucije, temveč – vsaj v nekem obdobju – tudi voden, nadzorovan in strukturiran način življenja in mišljenja. Ob tem se postavljajo vprašanja nadzora in moči, ki trčijo ob pomene svobode tako znotraj prostora, ki naj bi omejeval “le” svobodo gibanja, kot tudi ob pomene ter vidike svobode zunaj zaporniških rešetk.

Zapor kot prevzgojna institucija se usmerja na krotitev misli, čustvenih impulzov in delovanja v svetu. To se je zgodilo po tem, ko je prenehal izvrševati telesne kazni in se je osredotočil na področje posameznikovega duha. Omejevanje posameznikovega gibanja ne vodi le do krotitve telesa, temveč do tega, da je telo predvsem podaljšek ali pa izhodišče omejevanja misli in čustev, ki naj bi se jih usmerjalo, prevzgjalo in “normaliziralo” ali jih normiralo. Vendar misli lahko še vedno bežijo v svoje svetove, svetove domišljije in spominov, čeprav se sčasoma vedno bolj oddaljujejo od družbene resničnosti zunaj zapora.

Zapor je tako mogoče opredeliti kot bolj ali manj formalen, javen prostor, v katerem so pravila in možnosti življenja zminimalizirane in jasno opredeljene. Omejitve in pravila se nanašajo skorajda na vse ravni in trenutke posameznikovega oziroma posamezničinega življenja. Ravno zato se ob tem, v kontekstu zapora in svobode, odpirajo mnoga vprašanja o pomenu zapora, pomenu prostora in časa, o njegovi psihološki ter družbeni resničnosti. Ob tem je pomembno vprašanje, kaj posameznici preživljanje zaporne kazni sploh pomeni.

Za analizo navedenega sem izbrala Zavod za prestajanje kazni zapora Ig, in sicer zato, ker je edini ženski zapor v Sloveniji. Pomembno se mi je zdelo, da obdelam ženski zapor, ker se je o ženskih zapornicah v primerjavi z moškimi do sedaj manj govorilo in so v polemikah, teoriji ter raziskavah v zvezi s tem vedno nekako nevidne oziroma odsotne. Poleg tega pa je izbiri raziskovalnega primera botrovalo tudi prepričanje, da bom kot ženska imela v tem kontekstu prednost pri njihovi pripravljenosti za sodelovanje.

Raziskava v prostorih Zavoda za prestajanje kazni zapora Ig je potekala v obliki petmesečnega terenskega dela, ki je zajemalo predvsem poglobljene in ponavljajoče se polstrukturirane intervjuje z zapornicami, usmerjene v različne tematske sklope.²

Pravo

Pravo, katerega poglobitveni del je tudi kaznovanje oziroma kazensko pravo, opredeljuje družbeni red in s tem tudi ritem skupnosti v prostoru in času. Je torej "normativni zemljevid življenja in sveta" (Roberts 1995: 962).

Pravni sistem reprezentira organizacijo družbenega življenja in naj bi zagotavljal stabilnost skupnosti. Skupnosti in posamezniku je nadrejen. Po Morrisu posameznik sledi lastnim interesom in tako lahko postane tiran, vendar pa naj bi prav omejena absolutnost prava nad posameznikom omogočala vladavino reda, enakosti in pravičnosti (Moore 2005: 7). Ta pa se največkrat izkaže v obliki neskladja med idealnim in dejanskim pravom, saj se to kljub svoji idealni ideološki zasnovi vse prevečkrat giblje znotraj prvih vladajočih ideologij³ ter oblasti in postavlja ter sprejema standarde, orodja in regulacije v domeni reda ter dominacije (Roberts 1995: 962).

149

Podreditev pravu torej pomeni represivno dejanskost. Pravo ob tem pomeni tudi tisto družbeno regulacijo, ki opredeljuje dovoljeno in prepovedano ter zagotavlja red namesto nereda.

Kazensko pravo se giblje med družbenimi konteksti prepovedanega in dovoljenega, moralnega in nemoralnega, kar na formalno-pravni ravni opredeljujejo kazenski zakoniki in predvidene sankcije za kršitve. Je tisto področje prava, ki obravnava družbeno opredeljena negativna dejanja ali nenormalna, neobičajna, škodljiva, nezaželeno, asocialna, za družbo nevarna in odklonska ravnanja.

Dejanja sama na sebi sicer ne vstopajo v polja nedovoljenega, temveč jih opredelijo kot deviantna v konkretnih družbeno-kulturnih kontekstih in največkrat ne pomenijo le zanikanja določenih moralnih in socialnih pravil ter pravil določene skupnosti, temveč predstavljajo grožnjo interesom določenih skupin. Po Jambreku je "Odklonsko ravnanje /.../ pravzaprav individualen odpor, ki na videz pomeni spopad med posameznikom in družbo, v resnici pa je dostikrat le posledica nasprotja med dvema skupinama in njunima normativnima redoma, od katerih si ena uspešno lasti status legitimitnosti" (navajam po Bavcon in Šelih 1999: 32).

Kaznovanje in kazenske sankcije, ki pomenijo realizacijo kazenskega prava, potemtakem predstavljajo mehanizme družbene regulacije in modulacije posameznikov

² Od dvaintridesetih žensk, ki so bile v decembru 2004 na prestajanju zaporne kazni v obravnavanem zavodu, se jih je za sodelovanje odločilo devet. Razlogi za nesodelovanje so bili različni (slabe izkušnje, nezaupanje, nezainteresiranost). Vodstvo zavoda mi ni moglo omogočiti bivanja v zaporu oziroma neomejenega gibanja po njegovih prostorih. Tako sem teren prilagodila možnostim in se osredotočila na pogovore z zapornicami, ki so potekali v sobi za obiske. V raziskavi o zaporu sem želela slediti bivanju v zavodu in razumevanju te institucije skozi individualne zgodbe tistih posameznic, ki so o tem z menoj želele govoriti. Na tem mestu moram poudariti, da ob citiranjih mojih sogovornic zaradi zaščite njihove identitete ne navajam nobenih osebnih podatkov (na primer dolžine kazni posamezne sogovornice ...). Iz istega razloga jih tudi ne diferenciram med seboj na način, po katerem bi lahko prepoznali, kaj katerega izmed njih govori, ko gre za večkratno citiranje posamezne osebe.

³ Termin povzemam po Althusserju (1970).

v družbi. Kaznovanje kot represija in metoda za podrejanje posameznikov stoji nasproti kriminaliteti, ki zajema vsa dejanja, katera kršijo te zapovedi in prepovedi (Bavcon in Šelih 1999: 37).

Kaznovanje

Pogledi na družbene kršitve, konceptualiziranje kaznovanja, zločincev in izvajalcev kazni nastajajo v okviru tistih postavk, ki so pomembne za posamezno skupnost in opredeljujejo nedopustna ravnanja ter narekujejo izvajanje (ne)formalne oblasti.

150 “/.../ delitev na dovoljeno in prepovedano je [sicer] cela stoletja ostajala nespremenjena. Zato pa se je predmet 'zločin', ki nanj meri kazenska praksa, globoko spremenil /.../.” (Foucault 1984: 23) Predrugačile so se hierarhija, teža in opredelitev prestopkov in tistih dejanj, ki jih kot zločine opredeljuje zakonik⁴, s tem pa obsoja strasti, nagone, nepravilnosti, neprilagojenosti, pohabe, učinke okolja in dednosti (Foucault 1984: 23). Ob redefiniranju pravnih predmetov kazenskih zakonikov se je transformirala tudi kazenska tehnologija.

Kazen se je vedno kazala kot protipol zločinu, ki predstavlja kaos, nered in motnje v družbi. Zato na drugi strani delikventnosti obstaja sankcija, ki zagotavlja ponovno vzpostavitev reda, potrjevanje družbene ureditve in popravlja storjeno “zlo” ter naj bi ob tem imela tudi učinek svarila. V kaznovanju se tako združujejo nedolžnost in krivda, tuzemskost in večnost (smrtne kazni), preteklost in predvsem prihodnost, z izjemo kazni, ki so bile zamišljene kot povračilne in so se obračale v preteklost (Foucault 1984: 50, 92–93; Hibbert 1965). Tudi gesta moči, pravica oblasti in pristojnost za to opredeljenih organov, družbeno-moralna ortopedija in higienizacija družbe, oblastni mehanizmi ter politične anatomije predstavljajo ozadje kaznovalnih praks, ki so postale nekakšna družbena nujnost, kar pa je že davno preraslo v polje samoumevnosti kaznovanja.

Predmoderni – tradicionalni kaznovalni sistem zgodnjega novega veka in tudi stoletja prej so kot sredstvo discipliniranja prebivalstva ter delovanja v javno korist zaznamovale telesne in smrtne kazni ter le redko denarne in zaporne kazni, ki jih izvajajo predvsem v modernem pravu (Studen 2004: 13, 17).

Trpinčena, ožigosana, pohabljen in usmrčena telesa, ki so bila središče nekdanjih kaznovalnih praks, so se torej umaknila inženiringu duha in duše, kar pa so v bistvu še vedno, sicer transformirani, načini, s katerimi oblastna razmerja zasedajo telo, čeprav naj bi se sodobna kaznovalna praksa soočala predvsem z netelesno realnostjo. “Za pokoro, ki je razdejala telo, je morala priti kazen, ki učinkuje v globino, na srce, na misel, na voljo, na dispozicije.” (Foucault 1984: 23) Obdobje 19. stoletja je torej postavilo posameznika v središče kazenskega posega, kot predmet, ki ga je potrebno popravljati in spreminjati, tako da bo lahko postal spet pričakovani del družbenega življenja in da bo lahko znotraj družbenih meja skrbel za svoje potrebe (Foucault 1984: 24, 76).

⁴ Ob redefinicijah življenja skupnosti v posameznih zgodovinskih, političnih in kulturno-družbenih trenutkih so se redefinirala tudi zločinska dejanja. Tako mnogi prestopki niso več zločini (ker so bili na primer vezani na določeno izvrševanje verske oblasti ali na določeno vrsto gospodarskega življenja), marsikateri prekršek pa je postal zločin (Foucault 1984: 22).

Prav tako se je tudi povračilnost kazni, ki je bila označevalec zločina, torej "ustreznost" kazni ne le teži zločina, temveč tudi njegovi vsebini, transformirala v procesu izvrševanja kazni v zamisel o rehabilitaciji posameznikove duše. Spektakularnost in teatralnost kazni sta nadomestili zadržanost in nevidnost njenega izvrševanja. Kazen je tako postala najbolj skriti del kaznovalnega postopka (Foucault 1984; Hibbert 1965). Izvrševanje kazni je sedaj postavljeno med posameznika, nad katerim se kazen vrši, in posredno tudi med njegovo družino, ter institucijo, ki kazen izvršuje.

"Kazen naj napravi storilca neškodljivega z njegovo trajno ali začasno odstranitvijo iz družbe, obenem pa naj bo to tudi izraz moralne obsodbe storjenega kaznivega dejanja" (Bavcon in Šelih 1999: 38). Prav eliminacija, ki povzroči marginalizacijo kaznovanih posameznikov, družbena higienizacija in resocializacija so tiste prvine, ki na kratko opredeljujejo usmeritve sodobnih kaznovalnih praks, predvsem osrednje – zaporne kazni.

151

Kljub temu, da se kazni večinoma ne vršijo več pred očmi javnosti in da njihova izvajanja ostajajo neopazna za večino ljudi, se kaznovanje še vedno giblje v okvirih obrednosti, ki vsakič znova potrjuje in legitimizira obstoječi normativni, politični in ekonomski red skupnosti (Petrovec 1989: 215). Kazen, ki se je sprva kazala kot oblika maščevanja žrtve nasproti storilcu, je kasneje dobila obliko javnega in pravnega instituta, katere učinek naj bi bil vse drugo razen retributivnosti, vendar pa, vsaj v nekaterih izmed smeri teoretičnih opredelitev kazenskih sankcij, to še zdaleč ni preživeta zamisel. Kot se tudi le popolna izločitev posameznika (ki ne vključuje rehabilitacije in s tem ne daje kršitelju nove možnosti) iz družbene skupnosti izrisuje kot konservativna kriminalna politika (Bavcon, Šelih 1999: 294, 303; Kanduč 1993: 338).

Zapor kot totalna institucija

Totalne institucije in zapori

Totalna institucija je v sociološkem leksikonu opredeljena kot prostor, kjer je zapovedano vedenje njenih članov skrajno heteronomno, podrejeno normam in zapovedim druge vrste članov, torej tistim, ki so v vertikalni strukturi hierarhičnih institucij na poziciji zapovedovalcev.

Totalne institucije lahko opredelimo kot prostor fizične in socialne resničnosti, kjer je prisotna oblika nadzora, discipliniranja in normiranja ter s tem zapovedovanja ter omejevanja v eni izmed svojih najčistejših in intenzivnih oblik.

Po Goffmanu so totalne institucije zapori, koncentracijska taborišča, sirotišnice, samostani in vojašnice, in v nekem smislu tudi šole; in če povzamemo še Foucaultovo razumevanje tovrstnih ustanov, gre torej za prostore, kjer se krajijo podrejena, disciplinirana telesa, ki bodo postala družbeno zaželena šele, ko bodo podjarmljena in produktivna (Haralambos in Heald 1989: 306; Foucault 1984: 30–31).

Goffman opredeli totalno ustanovo tudi kot prostor bivanja in dela, v katerem veliko različnih posameznikov izkuša podobno situacijo. Njihovo življenje je za določeno časovno obdobje ločeno od širše skupnosti, skupaj preživljajo prisilno, organizirano in formalno fazo svojega življenja (Haralambos in Heald 1989: 306). Življenje posameznikov

v takšnih ustanovah je torej še dodatno cenzurirano in njihova socialna resničnost je še bolj v rokah drugega.

Goffman trdi, da so totalne institucije "inkubatorji za spreminjanje posameznikov". Znotraj teh ustanov so osebe odrezane od družine, od sveta zunaj, trajnih vezi s prijatelji in delovnimi skupinami. Ob vstopu v totalne institucije je posameznik ali posameznica podrejena ritmu in ideologiji institucije. Procedura sprejemanja osebe v tovrstne prostore in življenje lahko pomeni ločenost od predmetov osebne prtljage, ki ne pomenijo le materialnega posedovanja, temveč predvsem emocionalni in duhovni kapital. Ločeni so od svojih socialnih in emocionalnih resničnosti (Haralambos in Heald 1989: 307).

152

Oseba lahko izgubi ime, če jo obravnavajo le kot številko, tako kot v nekaterih vojaških ali kazenskih ustanovah, ali dobi novo ime, kar je značilno predvsem za nekatere verske redove. Zunanost se lahko spremeni s striženjem las, obleko lahko zamenjajo oblačila institucije, s katero se zabrisujejo zunanje individualnosti in prejšnje posameznikove identitete, katerih sidrišče je tudi telo v vseh svojih realizacijah. Samopredstava posameznika, ki se ob vsem umešča tudi v njegovo ime, zunanost in tisto, kar poseduje, se prav na podlagi posegov v slednje spremeni. Institucija mu sporoča predvsem to, da ni več oseba, ki je bila prej, ob vsem tem pa od posameznika zahteva še popolno podrejenost ritmu institucije, v kateri biva. Za discipliniranje, nadzorovanje in podrejanje posameznika v tovrstnih prostorih so prav mehanizmi nagrade in kazni tista orodja, ki zagotavljajo institucijam "ustrezne" subjekte (Haralambos in Heald 1989: 307).

Disciplina, če se opremo na Foucaulta, in po Deleuzu tehnike nadzora (ali sodobna družba kot "družba nadzora" (2001: 172)) so strategije, ki ustvarjajo krotkost telesa in duha. So izrazito prisotne v totalnih institucijah, a se (ne)posredno manifestirajo tudi izven njih. Kot pravi Foucault, "/.../ disciplina včasih zahteva zaporo; specifikacijo kraja, ki je heterogen glede na vse druge in ki se zapira sam vase. Zavarovan kraj disciplinske monotonije" (Foucault 1984: 141). Takšno zapiranje se odvija v zaporu, samostanu, internatu. Vsi ti prostori socialnega urjenja so opredeljeni kot najpopolnejši vzgojni režimi (Foucault 1984: 141).

Sama se bom posvetila prvemu izmed njih in bom tudi v nadaljevanju, skozi razgrajevanje, skušala razumeti ter prepoznati, na katerih ravneh in skozi katere strategije se izkustvo zopora vpisuje v posameznikovo zavest. Saj je "med različnimi vrstami družbene moči najbolj izrazita prav tista, ki jo imamo nad človekom v zaporu, kjer lahko določamo vsak trenutek njegovega bivanja" (Petrovec 1989: 209). V zaporu, v totalni instituciji, gre torej za težnjo po učinkovanju na posameznika, za prisilo, ki je v večini primerov neprostopljna in deluje celostno, vseobsegajoče.

Zapor

Zapor je sicer kot oblika kaznovanja že dolgo na kazenskem prizorišču, vendar je bil sprva le ena izmed mnogih kazni, predvsem manjšega pomena, ki so jo spremljale še stranske sankcije, ali pa je predstavljal prostor čakanja na sodbo ali izvršitev telesne kazni oziroma usmrtnice (Hibbert 1965: 146). Če so bili zapori nekoč predvsem simboli

telesne bolečine in strahu, so danes prostori emocionalne abstinence in izoliranosti. Prostor discipline, ikone disciplinatornega subjekta, kraj moči in socialne kontrole.⁵

V 19. stoletju je kazensko prakso opredelil konec posegov v telo. Tehnika telesnega trpljenja pri izvrševanju kazni ni bila več osrednja. Kazen se je usmerila na posameznika in transformiranje njegovih navad, duha, volje in duše.⁶ Kazni postanejo ponotranjene, del obsojenčeve zasebnosti. S tem je množici kot subjektu družbe odvzeta možnost simbolnega uničenja delinkventa, ki ga je imela s svojimi reakcijami ob javnih kaznovanjih in usmrčitvah (Foucault 1984: 21, 124; Hibbert 1965: 85).

Vendar kljub temu, da naj bi sodobne zamejitve kazenskih sankcij prenesle svoj fokus na dušo, te še vedno, sicer na drug način, zadevajo tudi telo. "Pri njih [prostorskih kaznih, kazni prisilnega dela in deportacijah] telo rabi za orodje ali za posredovanje: če posežemo v telo tako, da ga zapremo ali prisilimo k delu, storimo to zato, da bi posamezniku vzeli prostost, ki jo imamo hkrati za pravico in dobrino. Ta kaznovalnost zajema telo v sistemu prisile, prikrajševanja, obveznosti in prepovedi. Fizično trpljenje in bolečina samega telesa nista več tvorna elementa kazni. Kazen se je iz umetnosti neznosnih občutkov spremenila v ekonomijo odvzetih pravic." (Foucault 1984: 17)

153

S tem se kazni še izraziteje usmerijo ne le na telo kot biološko entiteto, ki je nosilec fizioloških potreb, metabolizem, temveč predvsem na telo kot kulturno entiteto, torej telo, ki ga urijo, zaznamujejo, prilagajajo in podrejajo. Je torej entiteta, v katero se zapisujejo kulturne in družbene vsebine, predvsem zahteve.

V kazni zapora so pomembni elementi časa, prostora, discipline in nadzora ter vse to, kot še marsikaj drugega, se združuje v odvzeti pravici in dobrini: svobodi gibanja.

Čas je operator kazni, v njem se odvijajo transformacije, modulacije, postavljajo ovire in zamejitve; v njem se torej kazen vrši. V času se odvijajo prikrajšanja in nalagajo dolžnosti. Čas prestajanja kazni je namenski čas (Foucault 1984: 109, 120).

Disciplina se loti posameznikov v sprva njihovem razvrščanju v prostoru, kjer subjekte klasificira in tudi eliminira. Posameznika postavlja v hierarhiziran prostor, v katerem se izvajajo urniki, postavljajo zapovedi in kaznovanja. Prostor prenaša vsebine nadzora in oblasti, v katerega se umešča kaznovanega posameznika.

Zapor kot institucija, kot prostor omejitve, kjer za usmerjevanje uporabljajo mehanizme nagrajevanja, z vzpostavljanjem neprestanega opazovanja in izvrševanja

⁵ Znotraj antropologije se malo analiz osredotoča na tematiko zaporov, medtem ko sta kriminal in kaznovanje kot obravnavani temi močno prisotni v drugih disciplinah, kot so psihiatrija in psihologija, sociologija, kriminologija in do neke mere tudi moderna filozofija. V razpravah, ki se ukvarjajo z analizo zaporov, prevladujejo štirje diskurzivni krogi. Prvega predstavljajo sočasne kritike zaporov, ki se osredotočajo predvsem na vpliv življenjske situacije v zaporu. V drugo tematsko skupino se vključujejo raziskave, ki tolmačijo pozicijo zaporov skozi optiko Foucaulta. Sociološko in antropološko delo, ki se neposredno udeležuje notranjega življenja v zaporu, tvori tretje analizo polje. Zadnje pa predstavljajo raziskave, ki se osredotočajo na ženske kot zapornice in ob tem problematizirajo prevladujoče moške perspektive v in o zaporih (Rhodes 2001: 66). Pri nas se je od antropologov tej temi najbolj posvečal Božidar Jezernik s proučevanjem življenja v koncentracijskih taboriščih (italijanskih, nemških in jugoslovanskega na Golem otoku).

⁶ Po Foucaultu realnost duše nastane iz prisile, kaznovanja in nadzorovanja, v njej se realizirajo učinki oblasti in je kraj, v katerega se zapisuje vednost; ta realnost je subjektivnost, osebnost in zavest. V te se postavijo moralne zahteve humanosti. Tako je človek, v katerem biva ta duša, že sam po sebi učinek podjarmljenosti, ki je globlji od njega, saj je ima realnost učinek in orodje politične oblasti, ki preči posameznike (1984: 34).

oblasti ovija posameznika v podrejenost, ki jo bo nujno potreboval tudi v svetu zunaj zaporu. V zaporu se zapisovalni aparat, opazovalni mehanizmi, kodiranje vedenja in postopanja ter usmerjalni registri le centralizirajo in akumulirajo (Foucault 1984: 109, 120, 128–129, 141).

Posamezniki tako z odvzemom prostosti izgubijo pomembno dobrino življenja, pri čemer prinaša omejitve svobode gibanja izgubo nekega življenjskega obdobja, oseb in dejavnosti, ki jih imajo radi, ter odmik iz svojega okolja. Izgubijo možnost prostega razpolaganja s svojim telesom, znanjem, časom, življenjem in premoženjem. Njihove možnosti so, tudi v primerih, če te sploh obstajajo, minimalne.

154 Zapor se kaže kot disciplinski aparat, ki za razliko od drugih ni specializiran. Delovati mora na vseh nivojih, od fizičnega urjenja posameznika do privzganja delovnih spretnosti in navad, kontrole vsakdanjega obnašanja in moralnega učinkovanja. Posameznika prisiljuje s totalno vzgojo in s tem naj bi ga resocializiral (Foucault 1984: 231).

Tako družba posameznika prevzgaja in kleše z različnimi mehanizmi discipliniranja in nadziranja, predvsem nagrajevanja in kaznovanja. Nagrajuje ga na primer s sistemom napredovanja in kaznuje tako, da ga prestavlja nazaj in degradira. Že položaj sam na sebi je lahko kazen. Tako se sleherni posameznik, ne le posameznik v zaporu, znajde v kaznovalni realnosti, ki praviloma zahteva in podpira konformnost subjekta, saj je na primer kaznivo prav neskončno področje nekonformnega (Foucault 1984: 178, 181).

S strategijami nadziranja in discipliniranja se ustvarja podložnike družbenega telesa, ki so hkrati tudi t. i. avtonomni posamezniki, ki bodo znali zavzeti njim določene vloge, kot tudi preoblikuje neodgovorne posameznike zato, da bodo tudi ti nekoč odgovorno vključeni v ekonomsko in simbolno družbeno mrežo (Salecl 1991: 14–15, 299). To je ta “naša svoboda”.

Torej takšna ali drugačna disciplina in nadzor delujeta na takšen ali drugačen način; odvisno od zelenega učinka. In tako se kaže tudi zapor kot matrica družbene tvorbe, ki segregira in potiska delinkventne posameznike v institucije, kjer naj bi ponovno ali sploh pridobili družbeno primerno orodje, se podredili zakonu norme in se po določenem času, ki jim je bil vzet, vrnili v svojo staro/novo družbeno vlogo, v svoj novi/stari prostor in čas.

Razmerje med novo in staro družbeno vlogo pa ni vprašanje, ali bodo delinkventi v svojem življenju morda spremenili staro (nelegalno) dejavnost za novo, in ne, ali bo njihovo staro identiteto zamenjala nova, legalna, kot tudi ne, ali bodo njihovi življenjski in socialni prostori po prestani kazni popolnoma drugačni, gre enostavno za izkušnjo zaporu, zapisano v njihovo zavest.

Zapor Ig ⁷

Sprejem posameznice v zapor, ki ji odvzame čas in življenje zunaj njega, je velika življenjska izkušnja. Lahko predstavlja izrazito ločnico med življenjem zunaj in življenjem znotraj zapora. Transformacije osebnosti, družbenih pozicij, misli in občutenj se lahko vršijo v prostoru in času te institucije. Zapor vzpostavlja ločnice med življenjem zunaj njega in v njem. Prav tako pa posameznico življenje ločuje na tri obdobja: življenje pred zaporom, življenje v zaporu (v katerem se prav tako odvijajo tri faze: vključevanje v življenje v zaporu, življenje v zaporu in postopno oddaljevanje od življenja v njem, kar se prične z vse pogostejšimi izhodi domov) in življenje po zaporu.

Gennep je opredelil tristopenjsko strukturo obdobjih prehoda, ki spremljajo vsako spremembo družbenega prostora, stanja, menjavo poklica, socialne pozicije in starostnega obdobja. Opozoril je tudi, da je celo življenje sestavljena obredov prehoda. Vsa prehajanja posameznikov ali skupin v druge družbeno-kulturne resničnosti pa se odvijajo skozi dejanja in ritualne prakse (Gennep 1960: VIII–IX, 3; Turner 1977: 36).

155

Obdobja prehoda, kot jih je opredelil Gennep, označujejo tri osrednja obdobja: fazo separacije, fazo marginalizacije oziroma liminalno fazo ali fazo tranzicije in fazo agregacije oziroma združitve. Prva in zadnja faza v obredih prehoda najprej izločita ritualni subjekt, ki je lahko posameznik ali skupina, iz stare resničnosti ter ga v transformirani obliki vključita v nov prostor in čas, novo stvarnost, v kateri mu je dodeljena tudi nova socialna pozicija. Prehodno oziroma liminalno stanje pa je tisto, ki označuje družbene prehode med dvema stabilnima družbenima položajema. Vendar liminalno območje ne predstavlja le črte, praznega prehoda, temveč je izkustveni prostor prehoda (Muršič 2000: 258; Turner 1977: 36).

Prihod v zapor za posameznico predstavlja oddaljevanje od življenja, ki ga je živela pred prihodom v zapor. Po drugi strani pa na neki način predstavlja sprejemno obdobje, s katerim se prične zaporna kazen in traja največ 30 dni, v kontekstu življenja, ki ga bo posameznica živela v zaporu (življenje v zaporu v tem trenutku predstavlja samostojno entiteto in ni le izsek v liniji posameznice celotnega življenja), liminalno območje zapora, saj se posameznica ločuje tako fizično kot delno tudi miselno od življenja zunaj in se postopoma vključuje v življenje v zaporu.

Ob prihodu v zapor in v zaporu človeka navdajajo naslednje misli: *“Kaj pomeni biti zaprt? To je težko vprašanje. V tistem trenutku, ko človeka zaprejo, takrat občutiš, da se boš ... V tistem trenutku razmišljaš o najhujšem. Enostavno razmišljaš, da je konec tvoje življenja. Doživiš šok, ki je mogoče podoben tistemu, kot če je človek zunaj*

⁷ “V zavod Ig pri Ljubljani praviloma pošiljajo polnoletne obsojenke z območij vseh sodnih okrožij v Sloveniji, obsojene na kazen zapora, daljšo od dveh mesecev zapora oziroma če jim ostanek kazni po vstetju pripora presega dva meseca zapora, ter mladoletne obsojenke, obsojene na mladoletniški zapor ne glede na višino mladoletniškega zapora, in mlajše polnoletne obsojenke do 23. leta starosti ne glede na višino izrečene kazni zapora. V polodprti in odprti oddelek, ki sta v okviru tega zavoda, lahko sodišča pošiljajo obsojenke, mlajše polnoletne in mladoletne obsojenke z navedenih sodnih okrožij, če izpolnjujejo pogoje za prestajanje kazni zapora v svobodnejšem režimu.” (ZIKS 2003: 320). V zavodu za prestajanje kazni zapora Ig posameznice prestajajo kazen na zaprtem, polodprtem in odprtem oddelku. Prestajanje kazni pa spremlja upoštevanje hišnega reda, tretma (individualna in skupinska obravnava obsojenk), možnost uveljavljanja pravic (na primer pravica do zdravniške oskrbe v zavodu, možnost izobraževanja ...) in disciplinske kazni ter ostale omejitve, ki so določene v Zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij kot tudi v hišnem in dnevnem redu zavoda.

in pride do smrti v družini. Nek brezupen občutek. Nekaj najhujšega.” Oseba, ki ji je omejena svoboda gibanja, pravi: *“Odvzeto ti je vse. Čisto vse. Kot da si nag, brez vsega. Čustva ..., vse. Samo to je kot brisanje možganov, kar narediš sam. Sam si odgovoren za to, zato moraš tukaj na novo svet zgraditi. To je konec enega življenja, pa začetek novega. Čeprav ti visita tukaj preteklost in prihodnost nad glavo, in živiš v sedanosti. Čeprav ne, živiš v vseh treh obdobjih in to se te čustveno in fizično dotakne na vseh nivojih tukaj, vsekakor.”*

Sodobni človek živi pretežno v preteklosti in prihodnosti, sedanost se mu nenehno izmika in je v njej odsoten (Ošljaj 2001: 86). Tudi bivanje zapornic v času, v točkah na časovnih linijah ima nekatere vzporednice z bivanjem t. i. sodobnega človeka, saj se tudi njim sedanost izmika oziroma jo do določene mere skušajo same zavestno odtujevati od sebe. Zato pravijo, da se ne smeš preveč potopiti v svet v zaporu in pozabiti na tistega, ki se odvija zunaj njega. Ob tem pa s tem, ko si skušajo predstavljati svet zunaj zapora, iščejo trenutke sedanosti v sedanosti, ki je od njih fizično ločena, a si v njej želijo obstajati in v njej tudi obdržati ali poiskati novo mesto. V zaporu so zaradi svoje preteklosti. Sedanost v njem pa je za prihodnost. Torej vse, kar se odvija v zaporniški sedanosti, se godi zaradi prihodnosti, ki se bo začela z življenjem zunaj zapora.

Liminalna faza samega zapora, sprejemno obdobje, je torej priprava na bivanje v liminalnem območju, ki ga za linijo življenja predstavlja preživljanje obdobja v zaporu. V tem sprejemnem obdobju se morajo posameznice naučiti liminalnega vokabularja in njegovih praks, v tem kontekstu so to pravila in omejitve zapora, sistem zaporniškega nagrajevanja in kaznovanja, kar v bistvu pomeni spoznavanje hišnega in dnevnega reda zavoda. V posameznico se v tem obdobju začne vpisovati tudi identiteta zapornice, kot se je tudi sicer njeno življenje delno že prestrukturiralo. Zapustila je prejšnjo pozicijo, prostor in čas, ter se začela umeščati v novo.

Po prihodu v zapor in po uvajalni fazi se za posameznico začne prilagajanje na ritem institucije in s tem življenja v njem. Faze prilagajanja so različne in lahko vključujejo jezo, upor, resignacijo, žalost kot popolno sprizajznjenost s situacijo; vsekakor pa se je potrebno na novo situacijo in resničnost navaditi in to *“/.../ preboleti”*. S tem ko se posameznice počasi oddaljujejo od življenja zunaj in postopoma vključujejo v svet zapora, začnejo krmariti med dvema svetovoma. Konkretna realnost tako postane realnost zapora, kamor sicer ne želijo preveč in dokončno vstopiti, med tem ko jim svet zunaj prične vse bolj predstavljati abstraktno realnost, ki je odmaknjena realnost. S prestajanjem zaporne kazni so posameznice v tej točki za nekaj časa obstale v liminalnem območju, ki ga razumejo kot pripravo na ponovno bivanje zunaj zapora. Družbena struktura jih je kot deviantne osebe izločila iz družbene skupnosti in jih preusmerila v institucijo, iz katere naj bi se skozi proces resocializacije vrnile osebnostno ustrežnejše. Podvrгла jih je intenzivnejšim mehanizmom discipliniranja in nadzora; totalni instituciji, ki jih skozi institucionalni prostor, ritem in ideologijo oblikuje v družbeno ustrezne individuumе; takšne, ki bodo ustrezali družbenim pričakovanjem in zahtevam.

Turner je v kontekstu obredov prehoda opozoril na koncept liminalnosti in ga razumel kot trenutek večne sedanosti, v katerem subjekt izstopi iz običajnega življenja in stopi v liminalno fazo, v tem primeru institucijo zapora, v katerem ne poteka

le prostorska, temveč tudi časovna ločitev. Liminalna faza tako predstavlja daljšo časovno ločitev in prinaša stanje, ki je popolnoma izven družbe, torej izstop iz prejšnje subjektivne pozicije in resničnosti. Čas v tem obdobju ne poteka več linearno, temveč ciklično: gre za večni trenutek, v katerem so vsi dnevi enaki in mnogokrat ponovljeni. Subjekt v liminalni fazi je v družbenem kontekstu za svet mrtev. Strukture nevidnosti pri posamezniku ne označuje le fizična odsotnost, temveč je očitna tudi v spremembi predliminalnega statusa (Turner 1977: 37). *“Enostavno, za vse zunaj imaš občutek, da si živ mrtvec. To je resnica. Vsi zunaj, družba, prijatelji, prijateljice ..., do enega leta si še prisoten pri njih. Po enem letu pa te vsi pozabijo in odpšejo. Občutek imam, da človeka enostavno odpšejo ali pa se to zgodi zato, ker je ta človek v zaporu. Pa se nočejo družiti z zaporniki. Ne vem.”*

S prihodom posameznice v zapor se spremeni tudi socialna situacija pri njej doma. V družinah z izrazito patriarhalno določeno strukturo vlog se ta z odhodom družinske članice v zapor izrazito spremeni: *“Tudi za tiste, ki so ostali doma, je težko. Največkrat smo tukaj ženske, ki smo zunaj pustile moške več ali manj nenavajene na marsikaj. Večinoma smo me skrbele za gospodinjstvo, zdaj pa morajo sami kuhati, prati, likati ... Mož prej tega ni rabil delat in zdaj, ko se je vse to navadil, imam občutek, da me ne potrebuje več.”* Tako se družina doma preoblikuje v enoglavo družino, kjer praviloma moški prevzame dejavnosti, ki so bile prej definirane kot izrazito ženske. Prav tako pa se bo ob njihovem prihodu nazaj morala situacija ponovno prestrukturirati in posameznice bodo morale v svetu zunaj zapora ponovno najti svojo pozicijo, tako doma, v poklicnem svetu, kot tudi v širši in ožji okolici, kar največkrat vključuje tudi prenašanje bremena zaporniške stigme.

Zaprte posameznice so s prihodom v zapor tudi izstopile iz sveta, v katerem so si prirejale meje svobode, norm in konvencij ter zato s svojimi dejanji povzročale nered. Sedaj so vstopile v svet, kjer so pravila še ostrejša in izrazitejša ter predstavljajo le podaljšek družbenega telesa. Posameznice v liminalnem območju vstopajo v skupnost, ki obstaja znotraj pravno-formalnih opredelitev in kjer gre za diferencirano skupnost, z jasnimi in točnimi določili, navodili, organizacijsko in klasifikacijsko strukturo, katere socialna resničnost pa je vseeno drugačna od tistih socialnih sistemov in podsistemov, ki se oblikujejo v družbeni organizaciji zunaj zapora, oziroma iz katerih so posameznice izstopile v fazi separacije oziroma v predliminalnem obdobju.

Prostor pogleda

Zapor, kot tudi druge institucije nadzorovanja in discipliniranja, s specifično organizacijo prostora, teles in pogledov vzpostavlja zavedanje o neprestani kontroli nad posameznikom in nad njegovim življenjem. Zapor je panoptični prostor, v katerem je posameznik izpostavljen pogledu: oblasti, nadzoru in moči, ki te gleda (Dolar 1991: 8).

“Gre za ugotavljanje navzočnosti in odsotnosti, za to, da zvemo, kje in kako naj najdemo posameznike, da vzpostavimo uporabne komunikacije, da pretrgamo druge, da lahko vsak trenutek nadzorujemo obnašanje vsakogar, ga ocenimo, ga sankcioniramo, izmerimo kvalitete ali zasluge. Potemtakem gre za postopek, ki omogoča spoznavanje, obvladovanje in uporabo. Disciplina organizira analitični prostor.” (Foucault 1984: 143)

“*Kamere, raporti [trikrat dnevno oziroma štirikrat dnevno štetje posameznic].*”
 “*Moraš paziti, da ne narediš hje prekrška.*” Mehanizem nadzora so tudi preverjanja: “*.../ Če si klical številko, ki jo lahko kličeš. Stojijo zraven, ko tipkaš številko, potem se odmakne. Pri kakšnih so tudi pri obiskih zraven. .../ In za vsako stvar moraš napisat prošnjo. Pa za namenske izhode moraš napisat, kam boš šel, kdaj boš šel, zakaj boš šel. Pa kdaj želiš izkoristiti dopust ...*”

158

“*Tukaj je vsaka stvar stvar nadzora. Bilo kam se premakneš, 24 ur si pod nadzorom. Tako da v nobenem trenutku nimaš svoje zasebnosti.*” “*.../ Saj tukaj notri te neprestano opazujejo, kako se obnašaš – in to je najtežje tukaj. Saj zunaj imaš tudi take ljudi, samo tam imaš možnost, da se odmakneš, tukaj notri pa se nimaš kam.*” Slednji citat govori predvsem o socialni kontroli, ki je poleg neprestanega opazovanja s strani institucije prisotna tudi s strani zapornic samih. Torej opazujejo tudi tisti, ki so opazovani. Nadzorovalni pogled je umeščen povsod in nikjer ter je s strani posameznic ponotranjen do te mere, da tudi same sebi postanejo nadzornice. To je sistem panoptikona.

“*To imaš tako postelje. Ena, dve, tri, štiri in še na drugi strani. In ko paznica pride v sobo, ko odpre vrata, mora videti vse ženske. Soba ne sme biti pregrajena z omarami, ona mora z enim očesom videti.*” “*Na začetku me je motilo, da je neprestan nadzor. Ne počutiš se svobodno. Človek enostavno reče, jaz nisem jaz. Z menoj razpolaga nekdo drug. To so grozni občutki, če človek ne more početi s seboj, kar hoče. Enostavno, da si pod nadzorom. Poskušam se s tem pomiriti, da mi je lažje. .../ Zdaj se pa sploh ne obremenjujem več s tem. .../ Mi poskušamo vse to odklopiti, podzavestno se pa ve [to, da so v zaporu in ostajajo občutki ter zavedanje, da so izpostavljene kontroli]. Vse skupaj [predstavlja nadzor].*” “*Ja, in na začetku imaš za vsako stvar kontrolo. Ali lahko grem sem, ali se lahko grem tuširati v kopalnico ..., za vsako stvar moraš vprašati. Že toliko let si svoboden, pa na svojem živiš. .../ Zelo moraš ponižati sam sebe. .../ In to nekaj časa traja, da se na to navadiš ali pa sprejmeš.*”

Pogledi nadzora in zaporniški zidovi pa ostajajo v zavesti posameznic tudi, ko ga fizično prestopijo. Na primer, ko gredo bodisi na namenske izhode ali izhode domov, ki jim jih podelijo kot ugodnost. “*Do enih sem bila frej [ko je šla na namenski izhod], ob desetih pa sem bila gotova, in jaz sem komaj čakala, da grem nazaj. Prav ena tista napetost, ker tisti dve uri... .../ In sem kar na uro gledala, da ne bom zamudila, da moram nazaj iti. To je tista obveza, ko veš, da moraš priti do tiste ure. Tako da se nisem popolnoma nič sprostila.*” “*Jaz sem zdaj bila v Ljubljani, pa nisem upala klicati domov (kličem tiste, ki jih imam zapisane, drugih ne upam [klicati]). Pa sem bila sama, a si vseeno nisem upala klicati, ker sem stalno mislila, da bo od hje prišla paznica. Mi verjamete, da se nisem upala iti na WC tam. Mene je bilo strah, da ne bi od hje prišli pa me ne najdl.*”

Vendar posameznice ob tem, ko govorijo o nadzoru in discipliniranju ter njihovih učinkovanjih, izražajo tudi zavedanje o njihovi nujnosti kot organizaciji življenja tovrstne skupine v prostoru in času.

“*Ti veš, pomembno pri vsaki stvari je, da ti veš. Ni da bi nas zdaj ful nadzirali, ampak ti veš, in to je dosti. In ti veš to pa to in se zavedaš posledic. Morajo biti pravila, če ne, bi bil kaos.*” “*Vsekakor jih razumem, ker neki red mora tukaj biti, ker če ne, bi*

bila anarhija. Zaradi vsega tega, kar si zdaj naštela, jih upoštevam.” Pravila in način delovanja v zaporu torej sčasoma postanejo del samoumevnosti zaporniškega življenja, postanejo nekak bioritem zapornic, ki pa se kljub vsemu zavedajo, da jim konformizem oziroma podrejanje pravilom prinaša tudi ugodnosti. Zato pravila upoštevajo “*v bistvu tudi zaradi sebe, da imaš mir, ker če ne, ti skozi nekdo skače za vrat*”.

Zapor je prostor, kjer je opazovanje neprestano prisotno. Razmerja moči so jasna in določena. Ve se, kdo je tisti, ki pravila postavlja, in kdo jih izvršuje.

V zaporu se vrši opazovanje in spoznavanje slehernega jetnika. Opazujejo njegovo obnašanje, beležijo njegove dispozicije, napredek pri poboljševanju, odredjajo sankcije in ugodnosti. V njem se vzpostavlja klinična vednost o obsojencih. Je privilegirani kraj za realiziranje ideje panoptikona, ki je hkrati nadziranje in opazovanje, varnost in vednost, individualizacija in totalizacija, osamitev in prosojnost. V zaporu se le nadaljuje delo, ki se je zunaj njega že začelo in na sleherniku na takšen ali drugačen način izvajalo (Foucault 1984: 242–243, 299).

159

Takšna uporaba prostora deluje kot strategija oziroma tehnika moči in socialne kontrole. V prostor se vpisuje njegov namen, in sicer ohranjanje sistema ter urjenje posameznikov v njem, kar se odvija skozi klasifikacijo, ločevanje in opredeljevanje namembnosti prostorov v prostorih. Prav namembnost prostora pa je tista, ki narekuje pravila, oblike postopanja in vedenja v njem, kar pa se reflektira tudi v socialnih interakcijah (Low in Lawrence-Zúñiga 2003: 30–32; Miller 1995: 464, 466). Zapor tako v prvi vrsti predstavlja formalno-javni prostor, ki se giblje znotraj družbeno-pravnih kodifikacij, prostor discipline, prisile in nadzora, čeprav velja načelo: “*Tukaj ni nič prisile, da kaj moraš, ampak je pa vse priporočljivo. /.../ Nič ni obvezno. Samo vse je pa priporočljivo za ugodnosti.*” “*Vse skratka moraš, ampak kao neobvezno.*”

Vsekakor je zapor socialni prostor, v katerem se med posamezniki odvija komunikacija in interakcija, ki ju tako ali drugače usmerjajo in spodbujajo. Je subjektivni, psihološki, čustveni in imaginarni prostor. Je prostor odtujenosti, izoliranosti, nostalgije, rutine, monotonije in (predvsem čustvene) prikrajšanosti. “*Nimaš tako kot zunaj, samo za tisto osnovno je poskrbljeno. Ni pa to tako. Marsičemu se moraš odpovedati, sploh svojim navadam, potrebam določenim, ker se hitro začne kaj komplicirati.*”

Augé je prostore supermodernosti, kot so na primer letališča, opredelil kot nekraje. To so prostori, kjer se posamezniki (potniki) identificirajo z imeni, poklici, datumi rojstva in naslovi, vendar le v okviru prihodov in odhodov. Letališče je nekraj, saj ni organske družbenosti, socialni odnosi so odsotni in ta nekraj je mesto prihodov in odhodov (Low in Lawrence-Zúñiga 2003: 29).

Nekaj vzporednic z navedenim konceptom lahko najdemo tudi v resničnosti zapora. Prav tako je to mesto, ki ga zaznamujeta prihajanje in odhajanje, pa čeprav je obdobje med prihodom in odhodom posameznic praviloma daljše in se v njem lahko vzpostavi bolj ali manj intenzivna socialna interakcija. Globino odnosov izbira in uravnava posameznica in ti se lahko tudi razvijajo. Vendar pa ob oblikovanju odnosov in razmerij, ki nastajajo v zaporu in so v izhodišču posledica spleta okoliščin, možnosti ter nujnosti, ostaja v zavesti posameznic, da ta obstajajo praviloma le v času zapora in v njem. “*Prijateljstvo tukaj notri? Po mojem ne, smo pač vsi skupaj. Imaš pa enega*

tako. Jaz sem se na eno ful navezala in jo imam ful rada in upam, da se bova še kdaj zunaj srečali, samo ne pričakujem, da se bova. Tako pa, da imam eno, ki jo imam nad vsemi, ki se z njo najbolje počutim.” “Pa saj nastane prijateljstvo. Ful veliko se jih je tako poparčkalo. /.../ V bistvu je to smešno, ker so tiste, ki so najbolj, da nikoli ne bi bila z žensko. Saj veš, kako je, ko si tukaj notri, ko pogrešaš neko nežnost, pa tarara. Pa se mogoče začne tako. /.../ Nežnost pogrešaš, neko toplino, ker tukaj tega ne dobiš. Glih to sem zdaj razmišljala, z eno sem že eno leto skupaj v sobi in sva se skoz skupaj družile in zdaj ona odhaja. Zdaj hodi na vikende, pa zdaj je na dopustu. In veš kaj je to, da ko ona gre na vikend, jaz pozabim na njo, niti spomnim se ne na njo. Potem vidiš, kakšna grozna prijateljstva so to. To nič ni. Ne vem, kako naj ti to razložim.”

160 Čas v zaporu

Ob razmišljanjih o organizaciji in klasifikaciji prostorov znotraj kazenskega zavoda je nujno preučiti tudi organizacijo časa tovrstne skupnosti (Miller 1995: 466). Prav kazen zopora je tista, ki se odvija v prostoru in času ter predvsem razpolaga s časom posameznika, ki ga je doletela. Čas v kontekstu zopora tako postane medij kazni, na podlagi katerega se ta odmerja, se v njem vrši in v katerem se organizirajo dejavnosti posameznic v zaporniškem vsakdanu.

Strukturiranje časa in s tem dneva je med poglavitnimi mehanizmi institucij, v katerih se posamezniki kalijo za primerne in zelene družbene subjekte. Cilj obdobja prestajanja kazni je, da kaznjenca poboljša, da ustvari delovnega, urejenega in discipliniranega posameznika. Urjenje posameznika je v zaporu neposredno vezano na čas, njegovo kontrolo in posameznika obravnava glede na niz v času⁸ (Foucault 1984: 122, 158). “Disciplinski postopki povzročajo, da se pojavi linearni čas, katerega trenutki se integrirajo drug za drugim, ki pa se usmerja h končni in stalni točki. Skratka, pojavi se “evolutiven” čas.” (Foucault 1984: 158)

Institucija, zapor, stremi k linearnemu času, predvsem z željo po “evolutivnem” času kot tistem, v katerem se bo posameznik preobrazil, prevzgojil in s tem izboljšal. Vendar posameznice strukturirani čas v zaporu vidijo predvsem kot ciklični, predvidljiv, skrajno rutiniziran in zato monoton: “Vsak dan je enak drugemu. /.../ Ponedeljek je enak ponedeljku ...” Vendar ob tem, ko je strukturiranje časa izrazito nefleksibilno, se vsebine v njem vseeno lahko spreminjajo in s tem povzročajo vsaj minimalne spremembe v življenju zapornic. “Ok, saj so res ene stvari monotone, ampak ali ni vsak trenutek drugačen od prejšnjega? Ja, tudi kolikor si narediš. Sistemsko je enako. Ampak lahko pa še vseeno v tem sistemu ti pošvinglaš, da ni enako. Je kakšna sobota, ko si damo kakšno kaseto gor. Je kakšna sobota ali pa nedelja, ko prižgemo radio, pa se zajebavamo, pa se režimo, vice pravimo. Ni skoz eno in isto.”

⁸ Obravnava posameznic v zaporu, predvsem kar zadeva podeljevanje ugodnosti, je odvisna tudi od časa prestane kazni in vedénja ter upoštevanja pravil v njem. Čas pa je tudi tisti, ki poleg ostalega odmerja prehajanje iz strožjega režima na milejšega, iz prostora v prostor in iz določenega delovnega mesta na drugo. Čas tako ni le odmera zločina, ki se artikulira v dolžini kazni, postane dobrina, ki je sedaj še toliko izraziteje v rokah drugega in večinoma ne predstavlja možnosti posamezničinega prostega razpolaganja z njim.

Čas, preživet v zaporu, predstavlja progresivni čas le do neke mere (kot možnost "samospoznavanja in osebnostnega napredovanja"), v večini pa je ta viden kot regresivni in to v mnogih pogledih. V času kazni telo izgublja svojo moč, spomin v monotonosti izgublja svojo vitalnost, človek se poleni in duh se ne krepi, saj nima intelektualnih izzivov. Konteksti zapora predstavljajo regresivno situacijo tudi na ravni posamezničinega psihološkega in socialnega razvoja, saj ta lahko na neki način pomeni za subjekt korak nazaj. Regresivna situacija je v tem primeru posledica zunanjih pritiskov in situacij zaporniške realnosti (Praper 1999: 279–285). Pri zaprtih posameznicah je njihova regresivna situacija razvidna na primer v retoriki, ki spominja na retoriko otrok, vključenih v institucionalni vzgojni proces. Tako lahko ženska v zrelih letih reče in misli: *"To je predčasni [pogojni] izpust, ki ti ga da upravnik, če si priden. Če si ga zaslužiš. Če bom dobra, pridna, lahko pridem do odprtega režima."* Po drugi strani pa lahko prav regresivna situacija posameznicam pomeni način prilagajanja in predstavlja konformizem, ki ga zaporniško okolje še kako zahteva in podpira. Torej prilagoditev na način, da se posameznica v ta svet potopi, mu sledi in s tem sprejme situacijo, ki je taka, kakršna je, z zavedanjem o tem, da bo tudi ta minila.

Po določenem času življenje v zaporu torej postane izgubljanje časa, posameznice začnejo živeti v spominih, iluzijah in nostalgijah prejšnjega življenja, ki pa je lahko že daljna preteklost, in to ne le zaradi dejanske dolžine preteklega časa, temveč tudi zaradi resničnosti, ki se je od zapornic tako zelo oddaljila in spreminjala po svojih zakonitostih, ki so vseeno drugačne od tistih, ki delujejo znotraj zapora. *"Ko si zaprt, imaš občutek, da je vse pri miru, da sploh ni življenja, da vse stoji. Jaz tri leta sploh nisem bila zunaj. Nimam izhodov in sploh ne sledim zunaj, ne predvidevam, kako je zunaj. Imam občutek, vtis tistega časa, ko sem prišla notri. Vse je enako."*

Funkcioniranje zapora in ritem življenja v njem določa urnik, ki v tej instituciji odmerja aktivnosti in njihovo trajanje. "Delovanje ideologije kot materialne prakse, njeno materialnost, ki se odraža skozi vrsto ritualnih praks, lepo pokaže opis vsakodnevne življenja v zaporu." (Salecl 1991: 92) Za posameznico v tem prostoru tako formalni urnik postane ritem življenja, v katerem so ji dodeljene njene obveznosti, ovire, morebitne ugodnosti in možnosti, skratka – kot naj bi formalni urnik tudi zagotavljal – da je čas koristno in ustrezno izrabljen. In prav tako kot v vsakokratnem in vsakovrstnem kontekstu ima tudi v situaciji zapora čas svoje vsebine, percepiranja in koncepiranja (Adam 1995: 503; Foucault 1984: 109, 150). V čas zapora so umeščeni ritem dela in prostega časa, torej izbranih aktivnosti in morebitnih izhodov. V njem se odvijajo zaporniški mehanizmi nagrajevanja in kaznovanja, torej inženiring duše posameznice, ki naj bi v tej instituciji intenzivno potekal.

Sklep

Pravo, ki ustoličuje zaželeno in nezaželeno, dovoljeno in prepovedano, kaznivo in legalno, predstavlja posamezniku ter skupnostim orientacijske točke, znotraj katerih delujejo posamezna družbena telesa. S tem pravo vstopa v polja dominacije, političnega, ekonomskega in institucionalnega ter v polje subjektivnega. Slednje drži še predvsem takrat, ko gre za oblike kazni, zaporne kazni.

Kaznovanje je v družbenih, zgodovinskih, političnih in pravnih okoliščinah doživelo mnoge transformacije. Kazni za zločin, torej dejanja, ki v družbo prinašajo kaos in stojijo nasproti njenim resnicam, vrednotam in vrednostim, so se od spektakularnega in javnega obrnile v zasebno ter od telesa k duhu storilca. Mučena in razgaljena telesa v kazenski praksi so nadomestile razgaljene, osamljene in podjarmljene esence tistih posameznikov, ki prestajajo prostostne kazni. Kazen zapora se tako odvija v posameznikovem življenju, duhu in duši ter v prostoru in času kazenske institucije.

162

Kazen zapora je v 20. stoletju postala središčna kazen in še danes ostaja pglavitna kazenska praksa, čeprav znotraj kazenskopravnih teorij vse bolj razmišljajo o drugačnih kaznih in iščejo nadomestila zanjo. Smisel sodobnega kaznovanja naj bi bil torej prevzgjajati, usmerjati in predvsem humanizirati kazen zapora in kazni kot take; kar pa je seveda vprašljivo: ali so kazni sploh lahko humane? Če niso, pa so vsekakor praviloma družbeno opredeljene kot sprejemljive in nujne.

Zaprte osebe v zaporniško institucijo sicer govori o golem odvzemu svobode gibanja, pri čemer pa prav omejevanje prostosti posega na mnoge ravni posameznika in njegovega življenja. Z vstopom v institucijo zapora individuum vstopi v red izrazitih omejenosti, nujnosti, monotonije, apatije in rutine. Njegovo življenje v zaporu pomeni umeščenost v prostor reda in discipline, neprestanega nadzora, klesanja njegovega ravnanja ter vednja s sistemom nagrajevanja in kaznovanja; vse to pa predstavlja zahteve po izraziti posameznikovi prilagodljivosti. Institucija tako na posameznika z mnogimi mehanizmi deluje "totalno". Uravnava ga s klasifikacijo v prostoru, z odrejanjem aktivnosti v času, pravilniki, higienskimi predpisi, pedagoškimi recepti in navodili.

Tako so tudi posameznice, ki prestajajo kazen zapora v Zavodu za izvrševanje kazenskih sankcij Ig, razporejene v prostorih institucije, javnoformalnih prostorih, ki jih sicer skušajo individualizirati in udomačiti, vendar zavedanje o institucionalnih pomenih ter vsebinah ostaja. Prav tako kot institucija posameznice organizira v prostoru, jih organizira tudi v času, s postavljenimi urniki, dnevnim in hišnim redom zapora. Preživljanje in odštevanje časa se giblje med delom, počitkom, raporti, obroki, čiščenjem, sprehodi, izhodi in izbranimi aktivnostmi, na primer branjem, pisanjem in šivanjem.

V svoji fizični ločenosti od življenja pred zaporom, v prostoru in času zapora posameznice sčasoma začnejo v svojih mislih zapuščati resničnost, ki obstaja zunaj zaporniških zidov, in se vse bolj potapljaajo v vsakdanjik, njihov "tukaj" in "zdaj" ter tako vstopijo v zaporniško resničnost, v kateri imajo čas, odnosi, razmerja in aktivnosti drugačne dimenzije ter strukture.

Z umeščenostjo v svet zapora so zapornice tako obstale v liminalnem območju, ki jih ločuje od njihove preteklosti in jih pripravlja na življenje po zaporu. Nekaterim zapor prinaša pozitivno distanco do prejšnjega življenja in zato možnost novega začetka, nekaterim pa nesrečo, žalost, mnoge izgube ter odtujitve v življenju zunaj zapora.

Bivanje v instituciji, kjer je posameznici omejena svoboda gibanja, posega na območja definiranja in percipiranja svobode ter njenih mogočih realizacij. Subjektova umeščenost, tako v zaporu kot zunaj njega, v interakcije, med družbene zahteve in v politične, ideološke ter ekonomske kontekste tako ne dopušča možnosti neomejene

svobode, njeni brezpogojnosti pa se zato lahko približujemo v prostorih misli, domišljije in teorije.

Abstraktni delinkventni subjekti so v obravnavanem zaporu postale zapornice, posameznice, ki preživljajo prostostno kazen in ki jim bo ta pomenila obdobje v njihovem življenju – kazen zapora bo zaznamovala njih in njihovo življenje. Vendar ne le s težo stigme, ki jo lahko pridobi taka posameznica v družbenem okolju, temveč se bo njeno življenje predrugačilo. Izkušnja tovrstne institucije se bo zapisala globoko v posameznično zavest.

Sklenemo torej lahko, da zapor praviloma ni funkcionalna institucija, ki naj bi prevzgajala in resocializirala predvsem z namenom, da izkleše zelene in ustrezne družbene subjekte, ki bodo ponovno potrjevali družbene resnice in vrednote, saj zaporna kazen posamezniku odvzame marsikaj in ne zgolj svobode gibanja. Vendar pa se moramo ob razmišljanju o normativnem redu in vrednotah, ki zanikajo določena dejanja, neprestano spraševati, katera so tista dejanja, ki zahtevajo določene družbene reakcije, in zakaj ravno ta. So to tiste svetinje nas samih ali so to svetinje prostorskih in časovnih kontekstov, v katerih živimo in v katere seveda zaradi tega tudi verjamemo. In ko to nenehno izpraševanje morda delno zaključimo, se lahko začnemo ponovno spraševati. In sicer: verjetno res obstajajo dejanja, ki zahtevajo družbene reakcije, vendar kakšne?

163

Odgovor na slednje vsekakor ne more biti kazen zapora kot tista sprejemljiva in funkcionalna institucija, ki naj bi rehabilitirala posameznika in posameznico. Zapor prednostno predstavlja eno izmed najbolj represivnih okolij zapiranja oziroma totalnih institucij, ki utrjuje razmerja med normo in odklonom. Prostor, kjer nenehni nadzor in (ne)izrecno discipliniranje predstavljata oblastno tehnologijo, ki jo posameznik in posameznica ponotranjita kot prostovoljno podrejanje in delovanje. Ali kot za zapore trdi Foucault, ko pravi, da institut zapora ostaja ne zaradi svojih prednosti, temveč zaradi pomanjkljivosti – saj se za njegovo penološko neuspešnostjo kaže predvsem politična uspešnost, ki prinaša možnost nadzorovanja in discipliniranja posameznikov. Ravno slednje pa je še vedno ukoreninjeno tudi v sodobno družbo in se v tem tudi izrazito ne razlikuje od procesov izobraževanja ter proizvajanja. Zapor je tako le še eden izmed aparatov, ki robotizirajo in normalizirajo posameznike ter jih opremljajo z orodji za funkcionalno sprejemanje družbenih vlog (Kanduč 1993: 342–343; Foucault 1984). Tako je zapor še eden izmed projektov družbe, v katerem naj bi klesali ustrezne posameznike in posameznice; tiste, ki so skrenili. Torej le še eden izmed projektov mehanizmov nadzora in discipliniranja.

Po drugi strani pa – tudi če prestajanje zaporne kazni v posameznih primerih le predstavlja rešitev, ugodno spremembo in možnost drugačnega življenja posameznika ali posameznice, se ob tem postavi dodatno vprašanje, in sicer smiselnost dolžine kazni. Zaporna kazen naj bi imela svoj učinek in smisel, kakršnega koli ji že pripisujejo, le, če ni predolga, saj predolge kazni spravljajo posameznika v obup, njegovo življenje postane neznosno, zaradi česar postane tudi nezainteresiran za kakršnekoli spremembe (Foucault 1984: 122). Ali kot o smiselnosti zaporne kazni in njeni dolžini pravi posameznica, ki je realnost zapora izkusila: *“Več kot dve leti [kazni zapora] ni smiselno. Kar narediš v*

dveh letih, nekako prevzgojo ali pa kaj takega, pač odvisno.” /.../ Te dolge kazni, po mojem, eno, dve, tri leta lahko še nekaj narediš, da še malo študiraš pa to. Kar je pa več, se mi pa zdi, da si osvojil že vse, kar bi že lahko, in je samo še neko čakanje. Čakanje, čakanje, čakanje. Ker če nisi zdaj v teh letih pogruntal, ne boš nikoli. Ne zdijo se mi smiselne te dolge kazni. Zato, ker če se boš rehabilitiral, se boš, če se pa ne boš, se pa ne boš, pa če ti dajo 30 ali pet let.”

LITERATURA

ADAM, Barbara

1995 Perception of time. V: *Companion encyclopedia of anthropology*. Tim Ingold, ur. London; New York : Routledge. Str. 503–527.

164

ALTHUSSER, Louis

1980 (1970) Ideologija in ideološki aparati države : (opombe k raziskavi.). V: *Ideologija in estetski učinek*. Zoja Skušek Močnik, ur. Ljubljana : Cankarjeva založba. Str. 35–99.

BAVCON, Ljubo; ŠELIH, Alenka

1999 *Kazensko pravo : splošni del*. Ljubljana : ČZ Uradni list Republike Slovenije.

DOLAR, Mladen

1991 Spremna beseda. V: *Michel Foucault : Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana : Krt. Str. VII – XXXIV.

DELEUZE, Gilles

2001 Družba nadzora. *Filozofski vestnik* 13, št. 3, str. 167–177.

FOUCAULT, Michael

1984 *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana : Delavska enotnost.

HARALAMBOS, Michael; HEALD, Robin

1989 *Uvod u sociologiju*. Zagreb : Globus.

HIBBERT, Christopher

1965 *Zgodovina zločinstva in kazni*. Ljubljana : Cankarjeva založba.

JEZERNIK, Božidar

1983 *Boj za obstanek : o življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*. Ljubljana : Borec.

KANDUČ, Zoran

1993 Nekateri vidiki kaznovalnega sistema. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 44, št. 4, str. 338–353.

LOW, Setha M; LAWRENCE – Zúñiga, Denise

2003 Locating Culture. V: *The anthropology of space and place*. Setha M. Low in Denise Lawrence – Zúñiga, ur. Malden, MA [etc.] : Blackwell. Str. 1–49.

MILLER, Daniel

1995 Artefacts and the meaning of things. V: *Companion encyclopedia of anthropology*. Tim Ingold, ur. London, New York : Routledge. Str. 396–420.

MURŠIČ, Rajko

2000 *Trate vaše in naše mladosti : zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ljubljana : Subkulturni azil.

MOORE FALK, Sally (ur.)

2005 *Law and anthropology : a reader*. Malden : Blackwell.

OŠLAJ, Borut

2001 Sinhronost mitične zavesti. V: *Zemljevidi časa : zbornik ob 60. obletnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo*. Zmago Šmitek in Borut Brumen, ur. Ljubljana : Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str.: 77–91.

PRAPER, Peter

1999 *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana : Inštitut za klinično psihologijo.

PETROVEC, Dragan

1989 *Kazen brez zločina : prispevek k ideologijam kaznovanja*. Ljubljana : SH Zavod za založniško dejavnost.

- RHODES, Lorna A.
2001 Toward and anthropology of prisonos. *Annual review of anthropology* 30, št. 1, str. 65–83.
- ROBERTS, Simon
1995 Law and dispute processes. V: *Companion cncyclopedia of anthropology*. Tim Ingold, ur. London, New York : Routledge. Str. 962–983.
- SALECL, Renata
1991 *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana : Krt.
- STUDEN, Andrej
2004 *Rabljev zamah : k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. stoletja do začetka 21. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica.
- TURNER, Victor
1977 Variations on a theme of liminality. V: *Secular ritual*. Sally F. Moore in Barbara G. Myerhoff, ur. Assen, Amsterdam: Van Gorcum. Str. 36–53.
- GENNEP, Arnold van
1960 *The rites of passage*. Chicago : The University of Chicago Press.
- ZIKS
2001 *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS – 1) / z uvodnimi pojasnili Mihe Wohinza*. Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije.

BESEDA O AVTORICI

Neža Mrevlje, univerzitetna diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja, podiplomska študentka kulturne antropologije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer nadaljuje svoje zanimanje za prestopništvo, družbene reakcije na prestopanja in transgresije.

ABOUT THE AUTHOR

Neža Mrevlje has a degree in ethnology and cultural anthropology and is a post-graduate student of cultural anthropology at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, where she continues her research into delinquency, social reactions to delinquency and transgressions.

SUMMARY

THE LIFE OF FEMALE PRISONERS IN THE IG PENITENTIARY

The law is a social mechanism which defines the relationships between what is permitted and what is prohibited, just and unjust, order and chaos. The law operates at the level of domination and coercion and this includes penal law, which is a repressive reality, because its efficiency is based on sanctions that are defined for every offence. One of the sanctions imposed by penal law is imprisonment. In the 20th century, imprisonment has become the central mechanism of sentencing in penal law. It has replaced corporal punishment which was carried out in front of crowds and turned into engineering the soul of the individual. A penitentiary in which a prison sentence is served is thus to be understood as a public formal and symbolic space, which includes contents of the law, the ideology of sentencing, and the orientation of total institutions, which additionally limit the individual's options. A penitentiary is a rehabilitation institution aimed at controlling the individual's mind. Locking up a person in a penitentiary institution means the total suspension of the individual's rights of free movement, and precisely the limitations on this freedom affects many levels of the individual. By entering a total institution, the individual enters a world of clear limitations, urgency, monotony, apathy, and routine. His or her life is thus placed in a space

of order and discipline, constant supervision, practices of rewarding and punishing, and an institutional organisation of time. Prison is the space where the illusion of freedom is finally wiped out. Individual women referred to the prison environment of the Ig Penitentiary are thus placed in a liminal period of their lives, which means steering between the prison order and life outside the prison. Entering this space of discipline and institutional organisation of time thus means to be forced into the rhythm of the penitentiary institution, being under constant supervision, learning the prison vocabulary and the institution's rules. Life in prison thus means spending and counting down time occupied by working, resting, reporting, meals, cleaning, walking, selected activities, and possible days out of prison. While serving a prison sentence, the individual is to be rehabilitated into a adjusted social subject. However, a penitentiary institution as a prison environment proves to be a non-functioning institution, justified by its political success, not its positive effects. According to the women who had practical experience with being imprisoned, a prison sentence can have positive effects on the life situation of individual women in some cases, but only if the prison sentence does not exceed two years.